

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

1. Η άνοδος του έθνικού και του κατά κεφαλή εισοδήματος συμβαδίζει κατά κανόνα με τό μετασχηματισμό μιάς φτωχής γεωργικής χώρας σε έκβιομηχανισμένη οικονομία. Αυτό μπορεί εύκολα να τό διαπιστώσει κανείς αν κατατάξει όλες τις χώρες του κόσμου με κριτήριο τό ύψος του κατά κεφαλή εισοδήματος και αντιπαραθέσει τά αντίστοιχα ποσοστά συμμετοχής του βιομηχανικού τους τομέα στο συνολικό ακαθάριστο έγχώριο προϊόν. Από μιά τέτοια σύγκριση θά έπιβεβαιωνόταν τό γεγονός ότι χώρες με ύψηλό κατά κεφαλή εισόδημα έχουν να έπιδείξουν και μεγάλο ποσοστό συμμετοχής του τομέα της βιομηχανίας στή διαμόρφωση του συνολικού ακαθάριστου έγχώριου προϊόντος.

Η διαπίστωση όμως ότι οι πλούσιες χώρες είναι βιομηχανικές ενώ, αντίθετα, οι φτωχές είναι κυρίως γεωργικές δέν πρέπει να μās οδηγεί στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι για να γίνει πλούσια μιά φτωχή χώρα άρκει να συγκεντρώσει τούς διαθέσιμους πόρους και να τούς κατευθύνει κατά προτεραιότητα στήν ανάπτυξη της βιομηχανίας έγκαταλείποντας τήν προσπάθεια ανάπτυξης του γεωργικού τομέα. Μιά τέτοια πολιτική θά οδηγούσε σε άδιέξοδο και τελικά σε στασιμότητα ή εξαιρετικά βραδυ άναπτυξιακό ρυθμό για τό σύνολο της οικονομίας της χώρας για τό λόγο ότι θά προσέκρουε στήν ανάγκη για αύξημένες εισαγωγές τροφίμων και γεωργικών πρώτων ύλων και έπομένως στή διάθεση των ανέπαρκών άλλωστε συναλλαγματικών πόρων για τήν ικανοποίηση πρωτογενών αναγκών. Οι ανάγκες αυτές με διαφορετική πολιτική οικονομικής ανάπτυξης θά μπορούσαν να ικανοποιηθούν από έγχώριες πηγές με αποτέλεσμα όχι μόνο εξοικονόμηση συναλλαγματικών πόρων αλλά και έπιπλέον συναλλαγματική ώφέλεια από εξαγωγές τροφίμων και γεωργικών πρώτων ύλων.

Προτεραιότητα λοιπόν στήν βιομηχανική ανάπτυξη χωρίς προηγούμενη αλλά και παράλληλη, έν συνεχεία, γεωργική ανάπτυξη δέν φαίνεται να είναι δυνατή και έπομένως κάθε σχετική προσπάθεια δέν θά οδηγούσε μακριά. Δέν είναι τυχαίο ότι οι πλούσιες βιομηχανικές χώρες σήμερα έχουν και αναπτυγμένο και έκσυγχρονισμένο γεωργικό τομέα. Στή διαδικασία ανάπτυξης όλων σχεδόν των χωρών αύτων μπορεί να άνιχνευθεί κάποια φάση στο πα-

ρελθόν, ή όποία χαρακτηρίστηκε από έντονη γεωργική ανάπτυξη. Στή φάση αύτή, πού προηγήθηκε από τή φάση της έκβιομηχανίσης, ό ρόλος της γεωργίας ήταν ιδιαίτερα σημαντικός.

2. Όλη αύτή ή θεωρητική κατά κάποιο τρόπο εισαγωγή έγινε με σκοπό να τονιστεί ή αναγκαιότητα περαιτέρω ανάπτυξης και έκσυγχρονισμού του γεωργικού τομέα της ελληνικής οικονομίας και να έπισημανθούν τά προβλήματα πού έχουν δημιουργηθεί από τή στασιμότητα σχεδόν πού επικρατεί στις εξελίξεις της γεωργίας κατά τά τελευταία έτη. Βέβαια, ή ελληνική οικονομία δέν βρίσκεται πλέον σε ένα άρχικό στάδιο μετασχηματισμού. Ό βιομηχανικός της τομέας έχει σημειώσει αξιόλογη επέκταση κατά τή διάρκεια, ιδιαίτερα, της μεταπολεμικής περιόδου και ό γεωργικός τομέας της έχει αναπτυχθεί σε σημείο πού να εξασφαλίζει, άμεσα ή έμμεσα, πλήρη ικανοποίηση των αναγκών της χώρας σε τρόφιμα και γεωργικές πρώτες ύλες.

Έντούτοις, όμως, κατά τά τελευταία έτη και ιδιαίτερα μετά τό 1974, υπάρχουν ένδείξεις ότι ή σχετική σημασία της γεωργίας στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας υποβαθμίζεται, χωρίς όμως ταυτόχρονα να διευρύνεται ανάλογα ή συμμετοχή των βιομηχανικών τομέων και κλάδων δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, ό ρυθμός άνόδου του γεωργικού προϊόντος, από τό 1975 και μετά, έχει γίνει άπελπιστικά βραδύς, ή παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων παραμένει ουσιαστικά στάσιμη και τό αποτέλεσμα του γεωργικού ισοζυγίου εξαγωγών - εισαγωγών έχει μηδενισθεί κατά τά τελευταία χρόνια από ένεργητικό πού υπήρξε σε μιά μεγάλη σειρά έτών κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Ταυτόχρονα παρατηρείται μεγάλη μείωση του όγκου των γεωργικών επενδύσεων με συνέπεια να μήν προωθείται με τό ρυθμό πού θά έπρεπε ή θελιώση της παραγωγικότητας κατά μονάδα έδάφους και κατά μονάδα εργασίας. Από τό άλλο μέρος ή έξοδος εργατικού δυναμικού από τή γεωργία προς τούς άλλους τομείς της οικονομίας και προς τό έξωτερικό έχει ουσιαστικά σταματήσει με αποτέλεσμα ό ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλή γεωργικού εισοδήματος, πού ήταν ταχύτατος άπ' αύτό τό λόγο στο παρελθόν, να έχει σήμερα έπιβραδυνθεί σημαντικά. Όλες αυτές οι δυσμενείς εξελίξεις συνεπάγονται αύξανόμενη

έπιβάρυνση για τούς λοιπούς τομείς της οικονομίας, με σκοπό τήν προστασία του γεωργικού εισοδήματος, πού παρέχεται σήμερα με κάθε λογής παροχές, έντός ή έκτός του μηχανισμού των τιμών. Κατά τό παρελθόν υπήρχαν θάσιμες έλπίδες ότι με τήν πρόοδο και τον έκσυγχρονισμό του γεωργικού τομέα, ή επιβάρυνση αύτή θά μειωνόταν και ό γεωργικός πληθυσμός θά αποκτούσε εισοδηματική αυτοδυναμία. Οι σημερινές εξελίξεις όμως δείχνουν ότι ή διαδικασία αύτή έχει σταματήσει και θά μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί, κρίνοντας από τά αύξανόμενα έλλείμματα του δημοσίου για τή στήριξη του γεωργικού εισοδήματος καθώς και από τις υπερβολικά ύψηλές αύξήσεις τιμών για τά γεωργικά προϊόντα, ότι έχει ουσιαστικά άντιστραφεί.

3. Τό έρώτημα έπομένως είναι μήπως οι σημερινές συνθήκες (γενικότερη ύφεση στήν οικονομία) έπιβάλλουν να δοθεί ξανά έμφαση στήν περαιτέρω ανάπτυξη του γεωργικού τομέα, πού έχει τελευταία μάλλον παραμεληθεί. Καί, έπιπλέον, αν μιά τέτοια άποψη θεωρηθεί ότι είναι όρθή, τό δεύτερο έρώτημα είναι από ποιο σημείο θά πρέπει να άρχισεί ή νέα αναπτυξιακή προσπάθεια και ποιών προβλημάτων θά πρέπει κατά προτεραιότητα να προωθηθεί ή λύση.

Για να δοθεί άπάντηση στο έρώτημα αύτό είναι άναγκαίο να γίνει μιά σύντομη άναδρομή στήν αναπτυξιακή διαδικασία πού άκολουθήθηκε στήν ελληνική γεωργία και στα άποτελέσματά της κατά τό παρελθόν:

Τό σημερινό στάδιο ανάπτυξης της ελληνικής γεωργίας είναι ουσιαστικά άποτέλεσμα προσπάθειών πού είχαν κύριους στόχους: α) τήν αύξηση της καλλιεργούμενης έκτάσεως, β) τήν άνοδο των στρεμματικών άποδόσεων και γ) τή θελιώση της διαρθρώσεως του προϊόντος. Οι προσπάθειες προς τις κατευθύνσεις αυτές έλαβαν χώρα στα πλαίσια ενός συνδυασμού παραγωγικών συντελεστών «έδάφους - εργασίας - κεφαλαίου» πού μεταβαλλόταν τυχαία και άπρογραμματίστα και έπομένως όχι πάντα με γνώμονα τήν όρθολογική χρησιμοποίησή τους. Τά άποτελέσματα είναι γνωστά. Έτσι, ένω μειώθηκε σημαντικά τό γεωργικό εργατικό δυναμικό και θελιώθηκε ή θεωρητική σχέση έδάφους - εργασίας, τό μέγεθος της γεωργικής έκμεταλλεύσεως παρέμεινε άπελπιστικά μικρό. Η, ένω αύξήθηκε σημαντικά τό επενδεδυμένο γεωργικό κεφά-

λαίο, ή ελληνική γεωργία εξακολουθεί να πάσχει από χαμηλό βαθμό εκθιομηχάνισης, έλλειψη βασικών έργων ύποδομής και χαμηλή παραγωγικότητα κατά μονάδα εδάφους και κατά μονάδα εργασίας.

Θά μπορούσε επομένως να υποστηρίξει κανείς ότι τό σημείο από τό όποιο θά πρέπει να ξεκινήσει ή δεύτερη αναπτυξιακή φάση τής ελληνικής γεωργίας είναι ένα πρόγραμμα για τήν επίτευξη όρθολογότερου συνδυασμού τών συντελεστών παραγωγής έκτάσεως - εργασίας - κεφαλαίου, ή επίτευξη του όποιου δέν έγινε δυνατή στην πρώτη αναπτυξιακή φάση. "Όπως είναι φανερό, κεντρική γραμμή τής προσπάθειας αυτής θά πρέπει να είναι ό προσδιορισμός, κατά καλλιέργεια μάλλον, ενός κατάλληλου μεγέθους γεωργικής έκμετάλλευσης, εισοδηματικά βιώσιμης, τής όποιας ή δεδομένη έκταση θά είναι δυνατό να συνδυασθεί κατά όρθολογικό τρόπο με τό απαραίτητο εργατικό δυναμικό και τό αναγκαίο γεωργικό κεφάλαιο.

Δέν είναι, βέβαια, απαραίτητο ή μονάδα αυτή γεωργικής έκμετάλλευσης, προκειμένου να είναι οικονομικά αποτελεσματική και εισοδηματικά βιώσιμη, να είναι αναγκαστικά άτομική επιχείρηση. "Υπάρχουν πολλές άλλες μορφές (όμαδική έκμετάλλευση, συνεταιρισμός παλαιού ή νέου τύπου κ.λ.π.) πού θά μπορούσαν επίσης να δοκιμαστούν και να αποδειχτούν έξισου ή και περισσότερο κατάλληλες για τή λύση του έγγειοδιάρθρωτικού προβλήματος τής ελληνικής γεωργίας. Καί δέν είναι σκοπός του παρόντος άρθρου να υποδείξει τά κατάλληλα μέτρα, θεσμικού κυρίως χαρακτήρα, πού θά

πρέπει να παρθούν για να γίνει πραγματικότητα ένας τέτοιος στόχος. "Η προσπάθεια πού γίνεται εδώ είναι να τονιστεί ή κεντρική σημασία του προβλήματος και να επισημανθεί ή αιτιώδης σχέση πού συνδέει τό καθεστώς πού επικρατεί σήμερα στην έγγειοδιάρθρωση τής ελληνικής γεωργίας με τίς έμφανείς αδυναμίες και τήν έλλειψη προόδου προς τήν κατεύθυνση έκσυγχρονισμού του γεωργικού τομέα, πού παραμένει τό κύριο πρόβλημα.

4. "Η άλυσίδα των αδυναμιών πού ξεκινάει από τή μικρή και εισοδηματικά ανεπαρκή γεωργική έκμετάλλευση έχει τούς εξής κρίκους:

Πρώτος: "Ο μικρός γεωργικός κλήρος έχει μικρή απορροφητικότητα σε επενδύσεις πού είναι απαραίτητες για να αύξήσουν τήν παραγωγικότητα τής εργασίας. "Από τό άλλο μέρος οι επενδύσεις πού γίνονται τελικά είναι συχνά μεγάλες για τόν μικρό αυτό γεωργικό κλήρο, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα τήν υποχρησιμοποίηση του επενδυόμενου κεφαλαίου. Κύρια και έμφανής συνέπεια εδώ είναι ό ύψηλός και αυξανόμενος όριακός λόγος κεφαλαίου - προϊόντος πού χαρακτηρίζει τήν ελληνική γεωργία.

Δεύτερος: "Η μικρή απορροφητικότητα σε κεφάλαιο και ταυτόχρονα ή υποχρησιμοποίηση των πραγματοποιούμενων επενδύσεων (σπατάλη κεφαλαίου) έχει σαν αποτέλεσμα τήν χαμηλή παραγωγικότητα τής εργασίας και του εδάφους και τό υπερβολικά ύψηλό κόστος παραγωγής. "Εμφανείς συνέπειες στην περίπτωση αυτή είναι ή έλλειψη ανταγωνιστικότητας των ελληνικών γεωργικών προϊόντων στη διεθνή αγορά και

ή ανάγκη ύψηλών τιμών και έπιδοτήσεων σε βάρος του τιμαριθμού και του καταναλωτή.

Τρίτος: "Η χαμηλή παραγωγικότητα τής γεωργικής εργασίας και τό ύψηλό κόστος παραγωγής είναι ή αίτια τής εισοδηματικής ανεπάρκειας του γεωργικού πληθυσμού. "Εμφανής συνέπεια είναι ή σοβαρή επιβάρυνση του συνόλου τής οικονομίας και του προϋπολογισμού ιδιαίτερα για τήν ένσχυση, με κάθε λογής παροχές, του γεωργικού εισοδήματος και τή διαφύλαξη του από πτώση.

Τέταρτος: "Η εισοδηματική ανεπάρκεια προκαλεί τήν εγκατάλειψη τής υπαίθρου, και συνεπώς τής γεωργίας, από νεαρά και ικανά άτομα, τά μόνα πού θά μπορούσαν να κάνουν πραγματικότητα τούς αναπτυξιακούς στόχους πού θέτουν οι φορείς τής γεωργικής πολιτικής.

Πέμπτος: Τό φυσικό επακόλουθο είναι ή έλλειψη δημιουργικού πνεύματος, αφού τά άτομα στά όποια θά μπορούσε να στηριχθεί και τά όποια θά ήταν δυνατόν να υλοποιηθούν ένα πρόγραμμα ανάπτυξης είναι πολύ λίγα και επιπλέον και αυτά άκόμα θεωρούν τήν άπασχόλησή τους στη γεωργία σαν προσωρινή.

5. Σ' έναν κόσμο πού τό κάθε τί εξαρτάται πάντα από κάτι άλλο, είναι δύσκολο να επισημάνει κανείς τήν πρωταρχική πηγή ενός κύκλου δυσχερειών. Στην περίπτωση όμως πού εξετάστηκε παραπάνω, σαν βασικός ανασταλτικός παράγοντας οιασδήποτε περαιτέρω προόδου και εκσυγχρονισμού τής ελληνικής γεωργίας, φαίνεται μάλλον να είναι τό καθεστώς πού επικρατεί στην έγγειοδιάρθρωση.

ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΑ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

* **Αύξημένες οι εξαγωγές έσπεριδοειδών έφέτος:** Μεγάλη αύξηση στις εξαγωγές πορτοκαλιών και λεμονιών επιτεύχθηκε κατά τή φετινή εξαγωγική περίοδο σε σύγκριση με τήν περυσινή. "Ετσι, παρά τή μεγάλη επίσης αύξηση τής παραγωγής, οι ποσότητες έσπεριδοειδών χωρίς εξαασφαλισμένη διάθεση περιορίστηκαν σημαντικά.

Παραγωγή και εξαγωγές έσπεριδοειδών			
(σε χιλιάδες τόννους)			
	1980/81	1981/82	αύξηση
Πορτοκάλια:			
Παραγωγή	507	682	+35%
Εξαγωγές (μέχρι 15/2) ...	152	217	+43%
Ποσοστό εξαγωγών στην παραγωγή	30%	32%	—
Λεμόνια:			
Παραγωγή	181	196	+8%
Εξαγωγές	79	85	+13%
Ποσοστό εξαγωγών στην παραγωγή	44%	45%	—

Σύμφωνα με σχετική ανακοίνωση του ύπουργού Γεωργίας, από τούς 217 χιλ. τόννους πορτοκαλιών πού έξήχθησαν, οι 54 χιλ. τόννοι

κατευθύνθηκαν στις χώρες τής ΕΟΚ (έναντι 3 χιλ. τόννων πέρυσιν), οι 138 χιλ. τόννοι σε άνατολικές χώρες και οι 25 χιλ. τόννοι σε άλλες χώρες. "Από τίς εξαγωγές λεμονιού, έξάλλου, 2 χιλ. τόννοι άπορροφήθηκαν από χώρες τής ΕΟΚ, 85 χιλ., τόννοι από τίς σοσιαλιστικές χώρες και 1 χιλ. τόννοι από άλλες χώρες.

	Έκτάσεις σε χιλ. στρέμματα	
	1980	1981
Σιτάρι	9.560	9.892
Κριθάρι	2.539	2.446
Βρώμη	471	446
	12.570	12.784

* **Έκτάσεις με σιτηρά τό 1982:** Αύξημένες κατά 1,7% ή 214 χιλ. στρέμματα ήταν οι έκτασεις πού σπάρθηκαν με σιτηρά κατά τή νέα καλλιεργητική περίοδο (μέχρι τό τέλος του Δεκεμβρίου) σε σύγκριση με τήν περυσινή.

"Η αύξηση πού σημειώθηκε άφορά άποκλειστικά στη σιτοκαλλιέργεια (αύξηση 3,5% έναντι του 1980), ενώ ή έκταση πού σπάρθηκε με κριθάρι και βρώμη έμφανίζεται μειωμένη.

* **Αύξημένη ή έκταση πού καλλιεργήθηκε τό 1981:** Σύμφωνα με στοιχεία τής Έθνικής Στατι-

στικής "Υπηρεσίας, ή συνολική έκταση πού καλλιεργήθηκε τό 1981 ήταν αύξημένοι κατά 1% περίπου, ενώ κατά τό προηγούμενο έτος είχε σημειωθεί μείωση. "Ελαφρά αύξημένη ήταν επίσης τό 1981 και ή έκταση πού άρδεύτηκε, κατά 2% μετά από αύξηση επίσης κατά 1,8% τό προηγούμενο έτος 1980.

Κατά βασικές κατηγορίες καλλιιεργειών, οι μεταβολές στις έκτασεις κατά τά δύο τελευταία έτη 1980 και 1981 είχαν ως εξής, σε ποσοστά %:

	1980	1981
Σιτάρι	1,2	6,0
Κριθάρι	-8,1	-9,3
Αραβόσιτος	38,4	3,0
Βρώσιμα όσπρια	-4,9	-15,7
Βιομηχανικά	5,3	—
Κτηνοτροφικά	-6,5	-2,9
Πεπονοειδή και πατάτες	-3,9	-1,8
Λαχανικά	—	3,6

Γενικά παρατηρείται ότι αύξήθηκε κατά τά τελευταία έτη ή έκταση, πού καλλιεργείται με σιτάρι, άραβόσιτο και λαχανικά σε βάρος όλων των λοιπών ομάδων καλλιιεργειών. "Η τάση αυτή φαίνεται ότι θά συνεχισθεί και κατά τό 1982.

* **Μεγάλη ή αύξηση των τιμών των ειδών διατροφής και τό 1981:** Τό μέσο επίπεδο των τιμών των ειδών διατροφής παρουσίασε και τό 1981, όπως τό 1980, μεγαλύτερη αύξηση σε σύγκριση με τήν άνοδο του μέσου επιπέδου των τιμών καταναλωτή.

(συνέχεια στη σελίδα 160)